

זיכרון להולכים

מארי שמעון בן ר' יהודה דהבאני (זהבי) זצ"ל¹

אדם בן-נון

נתבקש לבית עולמו בכ"ג במרחשוון ה'תשע"ז

למארי שמעון דהבאני התוודעתי לראשונה באמצעות ידידי הרב יוסף עראקי הכהן. הרב יוסף שידע כי אני מתחקה על זקנים יוצאי צנעא כדי לבדוק אתם את מסורת הקריאה שנהגה הלכה למעשה בעי"ת צנעא (ובכלל זה כל חילופי "חלק הדקדוק" ו"מסורת מדויקת"), הציע שאפגש עם מארי שמעון. הפגישה הראשונה התקיימה בבית הכנסת "יד הרמב"ם" בקריית-אוונו לאחר תפילת ערבית.

למותר לציין שכמו שאר זקני תימן שאתם למדתי, גם מארי שמעון דהבאני לא הרשה שאקרא לו "מארי", וכלשונו: "לא תִּכְּוֹן תִּקְוֹל לִי מֵאֲרִי" (=אל תהיה קורא לי מארי). את פגישתנו הראשונה סיימנו כשמארי שמעון שואל: "אתה סומך עליי? אולי אני מטעה אותך? אני אומר לך מה שלמדתי... אחרים למדו אחרת..."

בחוברת זו נהגתי כדרכי בחוברות זיכרון אחרות על זקני תימן שאתם למדתי, וכפי שכתבתי שם:²

¹ בחוברת זו נעזרתי בהערותיהם המחכימות של כמה רבנים וחברים שעברו על טיוטת המאמר קודם פרסומו. כאן המקום להודות לכבוד הרב עזרא קרח, הרב יוסף עראקי הכהן, הרב אליהו יונתי, הרב יעקב ב"ר אברהם שרעבי (מירושלים), הרב אליקים צדוק, הרב בן ציון צדוק, הרב נאור כהן, ד"ר דורון יעקב, הרב אלעזר צדוק, הרב אלישע חן, יואל אושרי ושי שבח. הרבה מהערותיהם משוקעות במאמר זה.

² ראה למשל זיכרון להולכים – מארי עזרי בן מארי חיים צאלח (צדוק) זצ"ל, [בני-ברק] ה'תשע"ב; זיכרון להולכים – מארי חיים בן משה צאלח (צדוק) זצ"ל, [בני-ברק] ה'תשע"ד; זיכרון להולכים – מארי חיים בן אברהם השאש

במאמר זה אכתוב מעט זיכרונות על האיש ומעשהו רק ממה שסיפר לי הוא בעצמו או ממה שראיתי בעיניי. לא ערכתי ראיונות [מקיפים] עם בני המשפחה, עם חבריו הקרובים ועם מתפללי בית הכנסת. כך שאין אני בא [...] אלא רק להעלות ניצוצות וקווי אור שיהיו נגד עיניי לזיכרון.

משפחת דהבאני

רוב משפחות דהבאני הם לוויים. את שם המשפחה מקובל היה לכתוב בתימן **ד'הבאני** בנקודה מעל הדל"ת שהמירו אותה היום לגרש.³ נקודה זו או גרש זה מציינים דל"ת רפה המקבילה לאות הערבית ד'אל. כיום מוותרים על ציון הנקודה והגרש (וממילא מבטאים את הדל"ת בדגש קל על פי כללי השפה העברית) ורבים אף משמיטים בכתובתם את האל"ף הנחה ושם המשפחה נכתב **דהבני**.⁴ יש לציין שרבים מבני המשפחה (ומארי שמעון בכללם) עברו את שם המשפחה בארץ ל"זהבני", שכן ד'הב בערבית (ذهب) פירושו זהב.⁵

מקובל לומר ששם המשפחה ד'הבאני הוא על שם הכפר ד'הבאן הממוקם מצפון לצנעא. כפי שכתב ד"ר גברא על כפר זה אנו שומעים לראשונה מקולופון תכלאל ניו-יורק, הספרייה הציבורית 3 (מספרו במכון לתצלומי כתבי יד 31130), שהועתק ב"מאתא דהבאן" בשנת בל"ג לשטרות (תפ"ב ליצירה, 1722 למנינם). בשנים שלפני העלייה הגדולה כבר לא גרו יהודים בכפר.⁶ לפי זה הסיק גברא שכנראה נחרב הכפר לאחר שנה זו.

מרי' רחמים דאר שמעתי שסבתו (אם אמו) תרכייה, אשת חיים שמן ובתו של יוסף עראקי, הייתה עובדת כתופרת המתקנת את בגדי הגויים בכפרים שמצפון לצנעא, וכפר ד'הבאן אחד מהם. ר' רחמים סיפר שסבתו לקחה אותו כמה פעמים לכפר ד'הבאן. בכפר היו עצי פרי מרובים, ומאחר שהגויים היו עניים ולא יכלו לשלם לסבתו כסף, הם שילמו לה בפרות, וכך יצאו מהכפר כשהם עמוסים בחבילות פרות מסוגים שונים. באחת הפעמים הראתה לו סבתו גדר ישנה, ואמרה לו שיש מסורת שגדר זו היא של בית כנסת עתיק שהיה שם ונחרב. הילד רחמים רצה להיכנס ולראות את שרידי בית הכנסת, אולם התושבים הגויים לא הניחוהו.

זצ"ל, [בני-ברק] ה'תשע"ה; "זיכרון להולכים – הרב סעדיה (סעיד) בן מארי יצחק יצחק (הלוי) זצ"ל", בתוך: משמרת הלוי, פתח-תקוה תשע"ו, עמ' 54–68.

³ גם במאמר זה הגרש מעל האותיות ג', ד', כ', צ', ח', מחליף את הנקודה ומציין את האותיות הרפות כמו בשפה הערבית.

⁴ במאמר זה בדרך כלל דהבאני נכתב ללא גרש. אמנם כשהמילה ברצף ערבי-תימני או בציטוט נוסף הגרש. ⁵ משה גברא, אנציקלופדיה לחכמי תימן, א, בני-ברק תשס"ה, עמ' כב; הנ"ל, אנציקלופדיה לקהילות תימן, א, בני-ברק תשס"ה, עמ' 139; הנ"ל, שמות המשפחה של היהודים בתימן, בני-ברק תשע"ד, עמ' 162; הרב אבירן יצחק הלוי, איש ימיני, ד, בני-ברק תשע"ג, עמ' תמד.

⁶ כן כתב משה גברא בשם מארי שמעון דהבאני. ראה משה גברא, אנציקלופדיה לחכמי תימן, א (לעיל, הערה 5), עמ' יט; הנ"ל, שמות המשפחה (לעיל, הערה 5), עמ' 161–162; הנ"ל, אנציקלופדיה לקהילות תימן, א (לעיל, הערה 5), עמ' 139.

ייחוסו של מארי שמעון דהבאני הוא שמעון בן יודא בן יודא בן סלימאן בן סאלם בן אברהם בן מוסא למשפחת אלדיהבאני הלוי.⁷ הכינוי של המשפחה בצנעא היה דהבאני אלקמערק (=מייצר ערק), על שם מלאכת אביו של מארי שמעון (יהודה בן יהודה דהבאני) שהיה מייצר ערק ויין. לדברי מארי שמעון היו עוד כמה משפחות דהבאני בצנעא שנבדלו זו מזו בעזרת כינויים שונים המצינים את מלאכתם: דהבאני אלקמחלק (=הספך),⁸ דהבאני אלקלא (=עושה קליות), דהבאני אלקמקצץ (=הסיד) – וכולם קשורים זה בזה. ובלשונו של מארי שמעון: "כל בית אלדיהבאני שגרה ואחדה" (=כל משפחת דהבאני היא עץ אחד).

על משפחות דהבאני האלה ששמעתי ממארי שמעון, ניתן להוסיף שם אחר:⁹ "יהודה דהבאני אלקמקאן". עקמאן היא שתייה קרה העשויה ממשמש מיובש (הנקרא בתימנית קדיד)¹⁰ ומבושל. את העקמאן מכרו בשוק. המוכר היה קורא בקול ובקצב: "עקמאן גאמד בארד" (=עקמאן קפוא וקר), והיה ממלא לקונה ספל מתוך דוד גדול. על יהודה דהבאני זה אני למד ממכתבו של מארי יוסף קרח שכתב ביום שלישי כ"ג במנחם אב תש"ו (20.08.1946) ליחיא בן שלמה אלכסאר, ובו הוא מציין את תאריך פטירתו: "ויום שבת יודא אלדיהבאני אלקמקאן הלב"ע [=הלך לבית עולמו]¹¹."

לידתו

אין לי פרטים מדויקים על תאריך הולדתו של מארי שמעון, וגם הוא לא ידע תאריך מדויק. כמה פעמים ניסיתי לחקור את מארי שמעון מה היא שנת לידתו, וקיבלתי שני רמזים. האחד, מארי שמעון אמר לי כמה פעמים שהרב יוסף קאפח היה אומר לו: "אתה גדול ממני בשתי שנים". מאחר שתאריך הולדתו של הרב קאפח הוא י"ב בכסלו תרע"ח (27.11.1917),¹² נראה שמארי שמעון נולד בסביבות שנת תרע"ו. הרמז השני הוא מה שאמר לי מארי שמעון שהוא בערך בגילו של חברו מארי סעיד יצחק (=הרב סעדיה לוי). כפי שכתבתי במאמר "זיכרון להולכים – הרב סעדיה (סעיד) בן מארי יצחק יצחק (הלוי) זצ"ל", מהקולופונים של ספרי המשנה שכתב מארי

⁷ בקולופון משנה סדר זרעים עם פירוש הרמב"ם שהעתיק אחיו רבי שלמה כתב: "שלמה ה' יודא ה' יודא ה' סלימאן ה' סאלם המכונה ד'הבאני הלוי". את שני השמות הנוספים ציינה אורית נדאף, בתוך: הרב אבירן יצחק הלוי, איש ימיני, ב, בני-ברק תשע"א, עמ' קלז, הערה 5.

אגב יש להעיר שנוסח הקולופון זהה לנוסח שהעתיק מארי סעיד יצחק בסוף המשנה שהעתיק. הרי לנו ברור שלא התלמידים חיברו את הנוסח, אלא הם העתיקו אותו מנוסח קבוע שניסח בעבורם מארי יחיא נסים מנצורה. והשווה לזה מה שכתבתי במאמר זיכרון להולכים על מארי סעיד יצחק (לעיל, הערה 2), עמ' 59, הערה 25.

⁸ עם משפחה זו נמנה מארי יוסף דהבאני, מלמד הילדים המפורסם בצנעא בדור האחרון. ראה עליו אצל הרב שלום גמליאל, פקודי תימן, ירושלים תשמ"ב, עמ' 15–16; וראה מה שהזכרתי עליו במאמר זיכרון להולכים על עזרי צאלח (לעיל, הערה 2), עמ' 5.

⁹ ספק אם הוא כינוי למשפחה או לאדם.

¹⁰ ראה הרב יוסף קאפח, הליכות תימן, ירושלים תשמ"ז, עמ' 329.

¹¹ כאן המקום להודות לאבנר כסאר שהראה לי ולידידי ר' יוסי פרחי את המכתב.

¹² כפי שכתב סבו, הרב יחיא קאפח. את צילום כתב היד תמצא אצל אביבית קאפח, הולך תמים, חמ"ד תשס"ג, עמ' 29.

סעיד יצחק בילדותו עולה שמארי סעיד נולד בשנת תרע"ו.¹³ על פי שני הנתונים האלה שקיבלתי ממארי שמעון בעצמו, נראה שהוא נולד בערך בשנת תרע"ו (1915–1916).

על שתי הוכחות אלו ניתן להוסיף הוכחה אחרת. במקום אחר ציין הרב יוסף קאפח¹⁴ שמות תשעה מתלמידי מארי יחיא נסים מנצורה שהעתיקו את ספר משלי עם פירושו הארוך של רס"ג בתאריך אור ליום שלישי כ"ג באדר א' תרפ"ט ליצירה (בר"מ לשטרות, 5.3.1929). בין התלמידים נזכרו הרב יוסף קאפח ורבי שלמה דהבאני (אחיו הצעיר של מארי שמעון דהבאני). הרב קאפח ציין שכולם היו סביב גיל שלוש עשרה. ואכן הרב יוסף קאפח היה בן אחת עשרה ורבי שלמה דהבאני, היה אז בן שתים עשרה. כך למד אני מקולופון משנה עם פירוש הרמב"ם סדר זרעים שהעתיק רבי שלמה דהבאני ושם ציין במפורש שבשנת ברמ"א לשטרות (=תר"ץ) הוא בן י"ג שנה. זאת אומרת מהקולופון של רבי שלמה עולה שהוא נולד בשנת תרע"ז (1916–1917). מר' משה כהן שמעתי בשם שני בניו של רבי שלמה זהבי (חיים ומיכאל) שאביהם רבי שלמה קטן מאחיו מארי שמעון בערך בשנתיים. כלומר לפי זה יוצא שמארי שמעון נולד בערך בשנת תרע"ה (1914–1915). והדברים מתאימים למה שכתבתי.

יהודי תימן סבלו מתמותת תינוקות. עוללים היו נקטפים באבם מחמת תחלואים שונים.¹⁵ בתימן האמינו שמשפחה שילדיה נפטרים כשהם קטנים, צריכה "למכור" את הילד באופן סמלי למשפחה אחרת כסגולה לאריכות ימיו של התינוק. הרעיון שעומד מאחורי זה שכנראה יש עוון על המשפחה, ובכך מבלבלים את מלאך המוות ש"לא ידע" שהתינוק שייך למשפחה שנגזר על ילדיה למות. והשווה לזה דברי ר' יהודה טובי שכתב על מכירת אביו – מארי סאלס טייבי:¹⁶

¹³ אמנם שם כתבתי שפעם שאלתי את מארי סעיד יצחק מי מבוגר יותר הוא או חברו מארי משה גיאת. לשאלתי ענה לי מארי סעיד ששניהם פחות או יותר בני אותו גיל. שם כתבתי שמצאתי רשימה בכתב ידו של מארי יחיא גיאת שבה כתב את תאריכי הולדת ילדיו, ושם נכתב: "לסימן טוב נולד מושה (!) צהלון יום שישי י"א סיון שנת ברכ"ה [=ה'תרע"ד / 5.6.1914]", לפי זה יוצא שמארי סעיד נולד בערך בשנת תרע"ד (1913–1914). אולם האמירה שמארי משה ומארי סעיד הם בני אותו גיל היא השערה, וכנגדה יש לנו עדות כתובה שמארי סעיד כתב בילדותו בקולופונים של המשנה כאמור לעיל.

¹⁴ הרב יוסף קאפח, "בשער", בתוך: משלי עם תרגום ופירוש רס"ג, ירושלים תשל"ו, עמ' ו.

¹⁵ על תמותת התינוקות במשפחות עולי תימן בירושלים ועל דרכי ההתמודדות, ראה יהודה רצהבי, "בצערך ירושלים – תמותת תינוקות בקהילה", בתוך: במעגלות תימן, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 322–336.

¹⁶ יהודה טובי, אחרית לאיש שלום, בני-ברק [תשנ"א], עמ' 21. וראה אהרן גימאני, The Names of Yemenite Jewry: A Social and Cultural History (בהכנה לדפוס); משה גברא, חיי היהודים בתימן בדור האחרון, ג, בני-ברק תשע"ו, עמ' 1284. כאן המקום להודות לפרופ' גימאני על המידע שסיפק לי ועל שהפנה אותי לספרו, שבו נזכרו עוד סיפורים דומים של מכירת תינוקות כסגולה, כגון מה שנמכר הרב ישראל משרקי מקהילת שבאם (שאחיו מתו קטנים) למשפחת הרב יחיא גיאת מצנעא. בנם הרב משה גיאת היה קורא דרך צחוק לרב ישראל "אחיי" (בשם הרב איתמר חיים כהן, נכד הרב ישראל משרקי). וכן סיפרה מנייה אברהם, שעלתה מקהילת עונדין שבדרום תימן, שלאחותה רומייה מתו הילדים כשהם עוד קטנים, ולכן בעצת חכמים מהקהילה שינו את שמה לחנה, וכשנולד לה בן, ענדה לו עגיל בחור שעשתה לו באוזן, ומכרה אותו לאישה אחרת. לאחר כמה חודשים היא לקחה אותו בחזרה, ובהמשך נולדו לה עוד ארבעה בנים ושלוש בנות, וכולם נשארו בחיים (ראיון שנערך על ידי מאיר בן חיים מנהריה, בניסן תש"ע, אפריל 2010). סיפורים נוספים תמצא אצל גברא, שם; ואצל ר' טוב צדוק, לקח טוב, קרית-אונו תשע"ה, עמ' 41, 209.

מקובל היה בתימן, שמשפחה אשר בניה אינם מתקיימים, מוכרת את הילד הנולד(!) למשפחה אחרת, כאילו אינו שייך למולידים, והיתה זו סגולה להמשך חיותו של הילד. כך נהגה גם משפחת סבי. הם מכרו את הילד לאשה ממשפחת סעדי למשך שנה. באותה שנה חלה וסבל משלשולים, והאשה הקונה היתה באה אליהם הביתה לטפל בו, להאכילו ולהלבישו מנכסיה במסירות, עד כדי שהיה קוראה בשם 'אמא'.

מכירה מעין זו נעשתה גם במשפחת דהבאני. לאחר שהתחתן רבי יהודה בן יהודה דהבאני עם אשתו, סעדה לבית משרקי, נולדו להם שני בנים שנפטרו כשהם תינוקות. לאחר מכן נולד תינוק נוסף, והוריו מכרוהו למשפחת מארי בְּטִינָה (שהיו חשוכי בנים) כדי שיתקיים. הסגולה הועילה והילד חי, ואף הילדים שנולדו אחריו התקיימו. לימים נקרא ילד זה בשם "שמעון". מארי שמעון אף הוסיף שהוא זוכר שבילדותו היה קורא לאשת מארי בְּטִינָה "אימא".

הוריו של מארי שמעון לא הסתפקו בסגולה זו, ואף נסעו לקבר רבי שלום שבזי להתפלל שבנם יתקיים. מארי שמעון סיפר לי שכשהוא נולד לא קראו לו בשם "שמעון" אלא בשם אחר (שנשמט מזיכרוננו).¹⁷ רק לאחר שאביו הלך להתפלל בקבר רבי שלום שבזי שתינוקו יתקיים, שינו את שמו ל"שמעון" על שם בנו של רבי שלום שבזי. שכן היה מקובל שהמתפלל בקבר רבי שלום שבזי לזכות בפרי בטן או שמתפלל שם שבנו או בתו יתקיימו היה משנה את שמם לשמות ילדיו של רבי שלום שבזי – אם הוא בן שמעון ואם היא בת שמעה,¹⁸ ולפעמים היו משנים את שמו של הבן לשם שלום (סאלם), כשמו של רבי שלום שבזי.

את הסיפור הזה הקלטתי מפי מארי שמעון כמה וכמה פעמים בהזדמנויות שונות. באחת הפעמים היו נוכחים כמה ממתפללי בית הכנסת, וכששמעו זאת החלו לגחך ולומר: "זה שטויות, אנחנו לא מאמינים בדברים האלה... לפי הרמב"ם...". אחד הנוכחים אף המשיך לשאול את מארי שמעון: "ואתה מאמין בזה?". מארי שמעון שענה בחיוב לא הבין כיצד לא מקבלים את דבריו, הוא כעס, ובין השאר אמר: "אבל היא לא אמונה! היא מעשה...".

¹⁷ כשהילדים לא היו מתקיימים יש שנהגו לא לקרוא להם בשם, אלא לבן קראו "וֹלָד" (=בן) ולילדה "בְּנֵת" (=בת), ורק לאחר שהגדילו העניקו להם שם (השווה הרב יוסף קאפח, בפירושו על הרמב"ם, הלכות גירושין, פרק ג, סוף אות י, עמ' פט). לכן גם במקרה זה היה נראה שמארי שמעון נקרא "ולד" ורק לאחר מכן החליפו את שמו לשמעון. אולם אף שהרב יוסף עראקי הכהן ניסה "להזכיר" למארי שמעון שאולי הוא נקרא "ולד", מארי שמעון התעקש שקראו לו בשם אחר שהוא אינו מצליח לזכור.

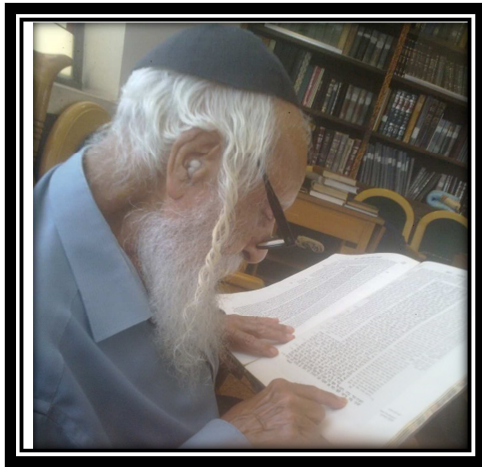
והעירני הרב אליקים צדוק שבתיםן הייתה סגולה נוספת לילד שנפטרו אחיו, והיא קריאת שם הילד בשם המשפחה: צאלח צאלח, תנעמי תנעמי, עדני עדני, דרין דרין, ימני ימני, עמר עמר, וכיוצא. על תופעה זו של מתן שם פרטי הזהה לשם המשפחה כתב גם אהרן גימאני בספרו השמות (לעיל, הערה 16): "היו שנתנו את שם המשפחה כשם פרטי לרך הנולד כסגולה לחיים, והיו שבעת מחלה קשה החליפו את השם הפרטי ונתנו שם הזהה לשם המשפחה". וכן כתב הרב יוסף קאפח, "צרור מכתבים בין מנהיגי יהודי קוצ'ין לבין יהודי תימן ובבל", סיני פ, עמ' עא, הערה 39; ר' טוב צדוק, לקח טוב (לעיל, הערה 16), עמ' 41, 209. וראה הרב חיים עמראני, בתוך: הרב אבירן יצחק הלוי (עורך), איש ימני, ג, בני-ברק תשע"א, עמ' תלה, הערה 5 שציין סיבה אחרת לקריאת הילד בשם המשפחה, והיא כדי ששם המשפחה לא יישכח.

¹⁸ וכן שמעתי מהרב יוסף עראקי הכהן שאף שבשולשת משפחות כל שמות הגברים במשפחה חוזרים: שלום, יוסף, יהודה, חיים, יחיא וכדו', מכל מקום אביו נקרא שמעון (שהוא שם שאינו מצוי בשולשת משפחת עראקי) על שם בנו של רבי שלום שבזי, מאחר שהוריו לא נפקדו בפרי בטן עד שהתפללו על קברו של רבי שלום שבזי.

לימודיו בתימן

את תחילת לימודו התחיל מארי שמעון אצל מארי (אברהם) בֶּטִינָה¹⁹ שהיה מלמד את הילדים הקטנים את אותיות הא"ף-ב"ת ואת תחילת הקריאה. לאחר הלימודים היה נשאר שמעון בבית המארי, שם טיפלה בו אשת המארי. רבי שלמה דהבאני (אחיו של מארי שמעון) הזהירני שאין לזלזל במארי בֶּטִינָה. לדבריו הוא ואשתו היו אנשים גדולים, ועסקו במעשי חסד.

לאחר מכן למד מארי שמעון אצל מארי יחיא גיאת מקרא, תרגום ותפסיר. יש לציין שמארי שמעון העריץ את רבו מארי יחיא גיאת, ואמר לי שאף פעם לא ראה כמותו.²⁰ להבדיל משאר הרבנים שסיפר עליהם, רק כשהיה מזכיר את מארי יחיא גיאת הקפיד מארי שמעון להוסיף בהטעמה את המילים "זכר צדיק לברכה".

בערך בגיל שנים עשרה החל מארי שמעון ללמוד אצל מארי יחיא נסים מנצורה.²¹ גם בערבים הצטרף ללימוד שלימד מארי יחיא נסים את התלמידים הבוגרים – בכל יום גמרא, ובימי חמישי מדרש תנחומא. בבית מדרשו של מארי יחיא נסים למד מארי שמעון גם את מלאכת הכתיבה.

מארי שמעון הדגיש לי כמה פעמים שהוא לא למד אצל מארי יחיא קאפח בימי השבוע אלא בלילות שבת, כשהצטרף ללומדי המשנה באחד מחדרי ביתו²² מהשעה שתיים בלילה. לשאלתי מה הניע אותו כילד ללכת בלילות שבת ללמוד משנה בבית מדרשו של הישיש, ענה לי שכידוע בבית מדרשו של מארי יחיא קאפח קראו את המשנה בתחילה על פי התור,²³ אבל "אנחנו קטנים, לא

¹⁹ בחוברת זיכרון להולכים על מארי חיים לוי (לעיל, הערה 2), כתבתי כך: "מארי זה נקרא בפי כל 'מארי בֶּטִינָה' וכל הזקנים, לרבות מארי חיים לוי, לא ידעו לומר לי מהו שמו הפרטי. כתבתי אברהם על פי הרב יוסף קאפח, קהילת צנעא שבתים, כתבים ב, ירושלים תשמ"ט, עמ' 867". על זה יש להוסיף שכששאלתי את רבי שלמה דהבאני מה שמו הפרטי של מארי בֶּטִינָה אמר לי מעצמו שהוא חושב ששמו אברהם. נראה אפוא שזהו שמו. אולם יש לציין שיצחק צובירי שנוולד בשנת תרס"ח (ראה יצחק צובירי, מצנעא עד ציון, קרית-אונו תשנ"ב, עמ' 9), כשמונה שנים לפני מארי שמעון דהבאני, ציין את שמות המאריין מלמדי הילדים בתקופתו, ושם ציין את מארי יחיא בֶּטִינָה (שם, עמ' 28).

²⁰ פעם סיפר לי מארי שמעון מעשה מאלף על מארי יחיא גיאת. לאחר מכן שמעתי מר' טוב צדוק (מקריית-אונו) שהוא זה שסיפר את הסיפור הזה למארי שמעון בשם אביו ר' טוב עזרי צדוק. מאחר שהסיפור נדפס כבר בספרו של טוב צדוק, לקח טוב (לעיל, הערה 16), עמ' 56–57, לא ראיתי צורך לכתבו כאן.

²¹ את סדר הלימודים בבית מדרשו של מארי יחיא נסים תמצא אצל הרב יוסף קאפח, הליכות תימן (לעיל, הערה 10), עמ' 54–55; יהודה יצחק הלוי, מגלות לגאולה, חולון תשנ"א, עמ' 12–13.

²² לדבריו למארי יחיא קאפח היו שני בתים: באחד הייתה אשתו ובבית השני היו שלושה חדרים שאחד מהם שימש כבית מדרש.

²³ על סדר לימוד המשנה בצנעא בכלל ובבית מדרשו של הישיש בפרט, ראה במאמרי "לימוד המשנה במשכנות תימן", תימא יד (תשע"ז), בהכנה לדפוס.

נתנו לנו בתור אלא מי שהוא חריף – תופס". נוהג זה של תפיסת התור המריץ את הילדים
החריפים להשתתף בלימוד.²⁴

מארי שמעון גם לא למד אצל מארי סאלס קרח. לדבריו רק בזמן האחרון, כשהיה מארי סאלס
חולה וסבל ממיחושי ראש חזקים, הוא היה הולך אליו להביא לו בֶּלֶסֶן (=עדשים). כשמארי שמעון
היה נכנס אליו הוא היה צריך להיזהר לא לגרום לרעש, שכן גם הקשה קלה באצבע על השולחן
הייתה מפריעה לו.²⁵ מארי שמעון סיפר לי שכשהיה הולך לפני חג הפסח לשוק בִּבּוֹעָאן (ראה
לקמן), הוא היה נפגש עם יהודים שהכירו את מארי סאלס קרח מהתקופה שהיה מלמד אצלם
(בתקופה שנאלץ לצאת מצנעא), והם היו שולחים דרכו סמנה למורם הנערץ.

כידוע, בשנים שלפני העלייה הגדולה לארץ ישראל רוב בתי הכנסת בצנעא היו סגורים בשעות
הבוקר, לרבות שני בתי הכנסת המרכזיים – בית הכנסת בית צאלח ובית הכנסת בית אלשיך –
שבעבר היו בהן "ישיבות" בשעות הבוקר. רק בשני בתי כנסת עדיין התקיימו ישיבות בשנים
האחרונות: בבית אלשרעבי ובבית אלאוסטא – בכל אחת מהן מתכונת הלימוד הייתה שונה
ומטבע הדברים גם אופי הלומדים היה שונה, ואכמ"ל.²⁶ לאחר תפילת שחרית וה"שילוש" הלכו
כל אחד לביתו לארוחת הבוקר, ואלה שהייתה להם אפשרות הלכו לאחד מבתי הכנסת האלה
ללמוד. פעם שאלתי את מארי שמעון אם הוא היה משתתף בשיעורים האלה, והוא השיב לי

²⁴ והשווה לזה מה שכתבתי במאמר לימוד המשנה (לעיל, הערה 23): "שמעתי מפי זקנים שהשתתפו בשיעורי הרב
יוסף קרח בבית כנסת בית אלכסאר באשמורת הבוקר, שבילדותם היו משכימים ללמוד בשמחה, מאחר שהיה
מעודד את הקטנים לקרוא את המשנה לפי התור".

בהקשר לזה יש לציין גם את מנהג ה"חטיפות" שהתקבל בכמה בתי כנסת בצנעא גם בפיוטים של שמחת תורה.
וראה הרב יוסף עראקי הכהן ואדם בן-נון (מהדירים), סידור כנסת הגדולה לשמיני עצרת (בני-ברק תשע"ד), עמ'
321: "ודע, כי אף שנהגו בשאר בתי כנסיות, כביכול בכדי להגדיל השמחה ולהאדירה, לקנות את בתי הפיוטים
בחטיפה מיד הקונה אותם, ואין מניחים לקונה (או למי שהוזמן על ידו) לומר אלא את הבית הראשון והאחרון
(ויש נוהגים את ג' הבתים הראשונים וג' הבתים האחרונים), מכל מקום בכניס בית אלאוסטא היו מקפידים
ושומרים על הסדר הטוב, שהקונה הוא המזמין בבתי הפיוט את מי שיחפוץ, כי שמחה אמיתית אינה השתוללות
ואי סדר, אלא גדורה ומסוייגת היא, בבחינת וגילו ברעדה, ואין חילוק בשטות בין שמחת תורה לשאר ימות
השנה".

בהקשר לזה אזכיר סיפור ששמעתי ואף הקלטתי מפי ר' יוסף דנוך (מקריית-אונן), ממתפללי בית אלאוסטא
הקבועים. וכך היה המעשה. בצעירותו היה לו קול חזק והוא "חטף" כמה בתים בפיוטי שמחת תורה. אף שבית
דנוך היה צמוד לבית הכנסת ושימש כעזרת נשים, עם כל זה לא נשא לו מארי סעיד עזירי פנים. מארי סעיד גער
ביוסף ואמר לו שייצא מבית הכנסת. יוסף דנוך נעלב, יצא מבית הכנסת והלך להתפלל תקופה במניין שפתח סעיד
חבשוש. לאחר כשבועיים ראה אותו מארי סעיד בשוק. אמר לו יוסף בחוצפה: "כְּלִי אֶל כְּנִיס לָךְ" [=תשאר את
בית הכנסת לך], כלומר, אתה עושה מה שאתה רוצה ובסוף אף אחד לא יבוא להתפלל אצלך ואתה תישאר לבד.
מארי סעיד ענה לו: "מִן צִדְקָה, מִן צִדְקָה" [=אמת, אמת]. לאחר מכן סאלס דנוך (אביו של יוסף) דיבר על לבו של בנו
ואמר לו שזה לא יפה להתנהג כך וכו', וביקש ממנו לחזור לבית הכנסת. יוסף דנוך אכן חזר לבית הכנסת,
וכשמארי סעיד ראה אותו, חיך כשהוא מקפל את זקנו ומכסה את פיו. סיפור זה (עם שינויים קלים והשמטות)
נכתב גם בתוך: הלכה ומסורה יז (ה'תשע"ד), עמ' רמ.

²⁵ כעין זה שמעתי מהרב עזרא קרח ששמע ממארי אברהם צאלח (צדוק), שכשהיו באים לשמוע דברי תורה אצל
הרב שלום קרח היו הלומדים צריכים להיזהר שצעדיהם לא יפריעו לו. בהקשר זה יש לציין מה ששמעתי מהרב
יעקב ב"ר אברהם שרעבי (מירושלים) שגם לא היו מטאטאים את רצפת חדרו של הרב שלום קרח, כי האבק היה
עולה ומפריע לו.

²⁶ על הישיבות בצנעא בדור האחרון כתבתי מאמר מיוחד שבע"ה יצא לאור.

שבדרך כלל הוא לא יכול להשתתף בשיעורים אלו מפני שהיה עובד. אולם בימים שלא הייתה עבודה הוא היה משתתף בשיעורי המשנה בבית אלאוסטא הממוקמת ליד השוק, ואף תיאר לי איך היו לומדים במקהלה ובנעימה יפה. כששאלתי אם גם השתתף בשיעורים בכניס בית שרעבי הוא ענה שהיא הייתה רחוקה מהם. וכשהוספתי לשאול, כיצד ייתכן שמי שאמון על שיטתו של מארי יחיה קאפח לומד בבית אלאוסטא שהיא מעוז השאמים העיקשים בצנעא, מארי שמעון לא הבין את שאלתי. "כל יום אני חייב ללכת לעבודה, ואיני יכול ללמוד. עד שיום אחד אני יכול ללמוד... בית המדרש של מארי יחיה קאפח כבר לא היה פעיל... למה שלא אלמד בבית אלאוסטא?! לא עניין אותנו השטויות, העיקר רצינו ללמוד".

חתונתו ועבודתו

מארי שמעון נשא לאישה את הגברת יהודית בת שלום תנעמי (תיבדל לחיים ארוכים). לא ראיתי את שטר הכתובה, ולעת עתה איני יודע אם היא קיימת ברשות המשפחה, אולם ממכתב שמצאתי²⁷ אני למד שמארי שמעון התחתן בחודש שבט של שנת תש"ו (תחילת שנת 1946). ביום שלישי כ"ז בשבט תש"ו (29.01.1946) כתב מארי יוסף קרח ליחיה בן שלמה כסאר כך: "שבוע שעבר וקודם לו נטרדתי בחתונת שמעון יודא דהבאני בבת שלום תנעמי".

מארי שמעון היה עוסק במסחר. בדרך כלל הסחורה שמכר היא בגדים לנשות הגויים ולילדותיהם. ביום רביעי אחר הצהריים היו יוצאים מצנעא עם חמור עמוס בסחורה (ולפעמים עם שני חמורים) וחונים בכפר לולֶה שם היו מעט יהודים. בלולֶה היו המארחים נותנים להם לשתות לֶבֶן קר. בבוקר היו ממשיכים לעיירה בֶּוּעָאן שם התקיים השוק השבועי הנקרא "סוק אלכ'מיס" (=שוק של יום חמישי).²⁸ בעיירה זו לא גרו יהודים בכלל, והגויים בשוק היו רשעים וגנבים, ומארי שמעון הדגיש שהוא היה צריך להיות חכם ולשים לב שלא ירמו אותו.

מארי שמעון היה סופר. לדבריו, כבר בתימן התחיל לכתוב ספרי תורה, אבל לא בצורה רצינית ומסודרת. גם בארץ כמעט ולא עסק בכתיבת ספרי תורה.²⁹ מארי שמעון סיפר שמארי יחיה אלאביץ' היה בודק את האדם שהתעתד להיות סופר. הבדיקה הייתה לא רק בצורת הכתב אלא גם אם האדם ראוי והגון לשמש כסופר סת"ם.³⁰

²⁷ באוסף אבנר כסאר (לעיל, הערה 11).

²⁸ שוק זה היה מפורסם באזור בכלל ובין תושבי צנעא בפרט, ראה למשל יחיה צברי, בשבילי תימן, תל-אביב תש"ן, עמ' 54; הרב אבירן יצחק הלוי, איש ימיני, ב (לעיל, הערה 6), עמ' תשלו; ועוד.

²⁹ ואכן הוא לא נזכר ברשימות הסופרים בדור האחרון שצינו הרב קאפח, "כותבי ומעתיקי ספרים בתימן", בתוך: כתבים ב, ירושלים תשמ"ט, עמ' 962; הרב עזרי גיאת, בתוך: הרב אביגדור (אבידור) דאר, תהודה 32 (בהכנה לדפוס); ואף לא במכתבי מארי יוסף קרח שבאוסף אבנר כסאר שם הזכיר את שמות הסופרים. את השמועות משמו של מארי שמעון על כתיבת האותיות המשונות אציין במאמר אחר בע"ה.

³⁰ והשווה לזה מה שכתבתי בשם מארי סעיד יצחק על תעודה שקיבל ממארי יחיה אלאביץ', זיכרון להולכים על מארי סעיד יצחק (לעיל, הערה 2), עמ' 62.

כידוע מארי יחיא נסים מנצורה היה מלמד את תלמידיו כתיבה, והיה נותן להם להעתיק ספרים. הרב יחיא קאפח, שהיה תר ומחפש אחר כתבי יד עתיקים,³¹ הסתייע בתלמידי מארי יחיא נסים מנצורה ככוח עזר בהעתקת כתבי יד עתיקים. על המקורות הידועים לנו,³² יש לציין מקור חדש שטרם פורסם וממנו גם ניתן לראות את הסתכלותו הנבונה של הרב יחיא קאפח ביחס לסוחרי הספרים שבאו לתימן ו"ניצלו" את התימנים מכלי חמדתם. במכתב ליעיש נדאף³³ כתב הרב יחיא קאפח כך :

בשולי מכתבך מזמן אדר ב' כתבת שכאשר הוגד לך מידידנו הא' [הוב] יודא עמר הי' משני היהודים האשכנזים שיצאו לתימן והגיעו לפה צנעא לקנות ספרים עתיקים, וכבודך נעצב לדבר השמועה הלזו כי יבאו לנצל את מחמדנו. אבל אני לא כן אחשוב. כי זה כמה שנים אנו מחפשים ושואלים לאחינו אנשי הכפרים הבאים לפה, אודות ביאורי רבי' ס"ג [=רבנו סעדיה גאון] הנקרא תפסיר אלתפאסיר, וגם אודות פ' המשנה להרמב"ם על ס' [דר] נשים וס' [דר] קדשים, ואין משיב דבר מהם. ואפשר מחסרון ידיעתם בהם. ועתה למשמע הזלת הכסף מהאשכנזים הגיע אליהם פ' הרס"ג על ספר תילים כדרכו בקדש וגם על ספר משלי דברים נחמדים. אך מביאורו על התורה לא נמצא כלל. ושני עלים מצאתי מביאוריו על תפסיר ישעיה, ושאלתי מהאשכנזים ס' [פר] משלי ונתתיו לילדי בית הספר הלומדים אצל ידידנו יחיא נ' נסים מנצורה הי' והעתיקו אותו,³⁴ ואני העתקתי באורו על תילים. ומפירוש המשנה לא נזדמנו אלא איזה עלים, מ"מ [=מכל מקום] שמחתי במציאותם כמוצא שלל רב.

מארי שמעון סיפר לי שכתלמידים הם תיקנו גם ספרי תורה שהיו מגיעים למארי יחיא נסים. פעם אחת הגיע מבית אלאוסטא ספר תורה שהיו חסרות בו המילים "לעני כל ישראל" בסיום התורה.³⁵ נראה שלפני שהכניסו את ספר התורה השאירו את המילים האלה כדי לכבד את בעל הספר שישלים אותן (דבר שלא היה שכיח בתימן), וכנראה שכחו להשלימן. מארי שמעון סיפר שהוא ראה את ספר התורה הזה, והספר היה ישן עד שכבר הכתב בַּתְנָקָף (כלומר הדיו מתקלפת). להערכתו כמעט חמישים שנה עברו מאז נכתב ספר התורה עד שהבחינו בחסרון המילים האלה.

³¹ אולם ראה הרב אבירן יצחק הלוי, איש ימיני, ג (לעיל, הערה 17), עמ' תרז–תרח, הערה 205; שם, עמ' תשית, הערה 7.

³² ראה להלן, הערה 33.

³³ ביום ג' לחודש אלול ה'תרפ"ט (08.09.1929). כאן המקום להודות לידידי ר' שגיב מחפוד שנתן לי רשות לפרסם את המכתב. יעיש נדאף עסק בהדפסת ספרים לעדה התימנית, וראה מה שכתב עליו, יהושע חראזי, "ר' יעיש נדאף", בתוך: שמעון גרידי (עורך), פעילות (תשמ"ג–תשמ"ו, 1983–1986) וזכרון אישים, ירושלים תשמ"ו, עמ' 52–53.

³⁴ את תיאור ההעתקה הזו לרבות שמות הילדים המעתיקים תמצא אצל הרב יוסף קאפח, בהקדמה לספר משלי (לעיל, הערה 13), עמ' ו. על ילדים הלומדים אצל המארי ומעתיקים בזמן הפנוי לבקשת רב זה או אחר ראה גם את דברי הרב יחיא עומסי, בתוך: יהודה לוי נחום, מכמנים מחשיפת גנזי תימן, תל-אביב תש"ן, עמ' כה; נדפסו שוב בתוך: הרב אלישע חן (מהדיר), גנוזות ותשובות מחכמי תימן, א, בני-ברק תשע"ה, שער ד, הקדמה, עמ' קצג. על מארי יחיא נסים מנצורה שנתן לתלמידיו להשוות תיגאן ולציין את ההבדלים ביניהם, ראה יהודה יצחק הלוי, מגולות לגאולה (לעיל, הערה 21), עמ' 12.

³⁵ בדור האחרון היה הרב יוסף צובירי מתקן את ספרי התורה של בית אלאוסטא יחד עם חברו הרב יחיא אלשיך (כפי שכתבתי במאמרי "מסורת הרב יחיא אלשיך זצ"ל", בתוך: איגרת הפורים, בני-ברק תשע"ג, עמ' 242). אולם לפעמים הספרים הפרטיים שהופקדו בבית אלאוסטא נשלחו לתיקון על ידי בעליהם למתקנים אחרים.

לדבריו, הדבר נובע מהכמות העצומה של ספרי התורה בבית הכנסת בית אלאוסטא, שהיו בו ארבעה היכלות מלאים. לפיכך, היו עוברות עשרות שנים עד שהיה מגיע תורו של ספר תורה להיקרא בציבור.³⁶

מקום תפילתו בתימן

מארי שמעון סיפר לי שבתחילה התפלל עם אביו אצל מארי יחיא אלאביץ' בבית כנסת בית אלמסורי. מארי יחיא היה יושב בפינה ולידו שני בניו מארי משה ומארי עזרי, בשעת הלימוד היה שקט. מאחר שבית הכנסת היה רחוק מביתם, עבר אביו להתפלל בבית הכנסת בית אַטְיָרִי של צבי אטירי.³⁷ לאחר מכן כשמארי יצחק יצחק פתח לו בית כנסת לבדו באחד החדרים בביתו, עבר ר' יהודה דהבאני (אביו של מארי שמעון) להתפלל אצלו, מאחר שהיו חברים קרובים.

מארי שמעון לא עבר להתפלל אצל מארי יצחק יצחק יחד עם אביו. בתחילה התפלל בבית חבארה אך לאחר מכן התפלל בבית הכנסת בית יצחק. כשפרצה המחלוקת בין העיקשים והדרדעים חילקו את בית כנסת הזה לשני חלקים על ידי מחיצה – חציו לעיקשים וחציו לדרדעים. מאחר שרעש המתפללים הפריע לסדרי התפילה, הגיעו להסדר אחר שכל קבוצה תתפלל בבית הכנסת במשך חצי שנה.³⁸ בסופו של דבר חזרו להתפלל יחד תוך ויתורים הדדיים.³⁹ לפעמים אברהם יצחק (בן אברהם יצחק הזקן) שנמנה עם הפלג הדרדעי ויתר למארי סאלם בן משה יצחק (אח של מארי יחיא יצחק) שנמנה עם הפלג העיקשי,⁴⁰ ולפעמים להפך. עוד פרט לא ידוע שסיפר לי

³⁶ להערכת הרב יוסף עראקי הכהן היו בבית אלאוסטא כמאתיים ספרי תורה.

³⁷ מארי שמעון אף ציין שבאותה תקופה מארי אברהם עמרני כבר לא התפלל שם אלא בבית כנסת בית אריעאני, והשווה לזה מה שכתבתי בזיכרון להולכים על מארי עזרי צאלח (לעיל, הערה 2), עמ' 5.

³⁸ מהרב יעקב ב"ר אברהם שרעבי (מירושלים) שמעתי שבזמן שהתפללו העיקשים בבית יצחק התפללו הדרדעים בבית חבארה ולהפך. יש לציין שמתפללי שני בתי הכנסת האלה היו מאותן המשפחות והתחתנו זה בזה. מהרב בן ציון צדוק שמעתי בשם אביו הרב יוסף צדוק שהוא נכדו של מארי סאלם יצחק הזקן, שבזמן שהתפללו הדרדעים בבית יצחק, פתח לו מארי סאלם יצחק הזקן מניין בביתו. כמובן ניתן ליישב את שתי העדויות בכך שרק חלק מהציבור התפללו עם מארי סאלם יצחק הזקן בביתו והחלק האחר התפללו בבית חבארה. על שני בתי הכנסת וזיקתם זה לזה ראה מה שכתבתי בזיכרון להולכים על מארי סעיד יצחק (לעיל, הערה 2), עמ' 55–56.

³⁹ ראה אהרן גימאני, "מגיד צדק" – על בתי כנסת שבצנעא, כנישתא – מחקרים על בית הכנסת ועולמו 3 (תשס"ז), עמ' עט–צד. במאמר זה תמצא עוד שמועות משמו של מארי שמעון דהבאני. סוג של הסכם פשרה בין הצדדים היריבים בבית כנסת בית יצחק תמצא אצל הרב שלום גמליאל, בתי הכנסת בצנעא בירת תימן, א, ירושלים תשנ"ז, עמ' 292–296.

⁴⁰ ראה במאמר זיכרון להולכים על מארי סעיד יצחק (לעיל, הערה 1), עמ' 56, הערה 10 שם כתבתי: "בכדי להבדיל בינו ובין אחיינו, הרב שלום בן מארי יחיא יצחק הלוי, היו רגילים לקרוא לזה הראשון מארי סאלם יצחק הזקן. כן שמעתי מהרב אבירן יצחק הלוי ומהרב יוסף עראקי הכהן ששמעו מפי הרב יוסף צובירי. תוספת "הזקן" לאדם כדי להבדילו מבן משפחה אחר שנקרא באותו השם, הייתה תופעה ידועה בצנעא. ראה למשל את מארי סאלם בן מארי סאלם קלזאן, שלאביו קראו מארי סאלם קלזאן הזקן". ועל אלה יש להוסיף את אברהם בן אברהם יצחק הזקן הנזכר לעיל ואת סאלם בן סאלם אלגמאל הזקן הנזכר לקמן.

בהקשר לזה יש לציין שלפעמים במשפחה המורחבת היו שניים בני אותו שם והיו מבדילים ביניהם בעזרת התוספת "אַלְכָּבִיר" (=הגדול) ו"אַזְגִיר" (=הקטן). וכן שמעתי מיחיאל בן אהרן עזירי (מהדר יוסף) שהבדילו בין שני בני דודיו: עזר בן אהרן חבשוש נקרא אַלְכָּבִיר ובן דודו עזר בן מנחם חבשוש נקרא אַזְגִיר.

מארי שמעון הוא שלאברהם יצחק הנ"ל היה בית ריק, והוא הקצה את אחד מחדריו לבית כנסת, ובזמן שהחדרון הזה היה פעיל התפלל בו מארי שמעון.

כאן המקום לציין שלפעמים כשהיה הולך מארי שמעון לשוק, הוא היה מתפלל במניין שהתקיים בחצר המרוצפת (=ב"חגרה") של בית אלאוסטא.

בְּצֵלָה של מחלוקת

מארי שמעון סיפר לי סיפורים רבים על המחלוקת בין העיקשים לדרדעים בתימן. אף שהוא נמנה עם הפלג הדרדעי כידוע, הוא תמיד טרח להוסיף לי: "אני הייתי עם כולם". ואכן, רק אדם שהוא "עם כולם" יכול להשתתף בשיעורי המשנה בבית אלאוסטא (כפי שכתבתי לעיל).

בהקשר לזה סיפר לי מארי שמעון, שבילדותו הוא היה חבר קרוב ליוסף בן מארי סאלס יצחק הזקן (גר ברעננה) – "היינו כמו אחים", אף שיוסף היה שייך לפלג העיקשי. פעם נפגשו שני החברים יחדיו בחתונה והסתודדו ביניהם בעניינים של ילדים. כשהגיע מארי אברהם אלכהן וראה אותם משוחחים, "הוא חשב שאנחנו מדברים על מה שהם בו", כלומר על ענייני המחלוקת שהגדולים עוסקים בהם, וצעק מקצה החדר ליוסף שיתרחק משמעון ושלא ידבר אתו.

כידוע בפלג הדרדעי היו עוסקים בספר "מורה הנבוכים" להרמב"ם (בדרך כלל במוצאי שבתות). פעם אחת הזדמן מארי שמעון לחתונה עם מארי יחיא אלערוסי אלחאפי (ממחנה העיקשים, ונתכנה כך על שם שהיה הולך יחף), ומארי יחיא שאל אותו שאלה על מורה הנבוכים. מארי שמעון שלא רצה להיכנס לוויכוחים אמר לו: "אל תשאל אותי. אני לא יודע כלום".

כמו כל הזקנים מהפלג הדרדעי שהכרתי, גם מארי שמעון דיבר על מארי סעיד עזירי בהערצה, וסיפר כמה היה ירא שמים. ובכלל, כששאלתי אותו על חכמים משני הפלגים היה אומר: "הם תלמידי חכמים, אבל כל אחד לפי דעתו...". ובהזדמנות אחרת אמר לי: "נלמד מדברי חכמים לא לשנוא אחד את השני...".

לימודנו בבית הכנסת "יד הרמב"ם" בקריית-אונו

לאחר שנפגשתי עם מארי שמעון דהבאני לראשונה, התחלתי להשתתף באופן קבוע בשיעורי

הבוקר של הזקנים בבית הכנסת "יד הרמב"ם" בקריית-אונו. מדי יום התאספו לשם בבוקר כמה זקנים ולמדו במשך כשעתיים גמרא. בתקופתי מוסר השיעור היה מארי שמעון, ובין הלומדים היו יחיאל צברי, יחיאל יצחק הלוי, הרב אהרן והב, שלמה מלמד (מעלם) ורחמים דאר. למדנו שם את המסכתות האלה: כתובות, בבא בתרא, חגיגה וסנהדרין. אולם כל שנה כחודש לפני פורים עשינו הפסקה במסכת שאותה למדנו והתחלנו ללמוד את מסכת מגילה ולאחריה מיד המשכנו למסכת פסחים. לאחר מכן חזרנו למסכת שבה עסקנו לפני כן. כך נהגנו גם עם המסכתות ראש השנה ויומא שהתחלנו ללמוד בהן כחודש לפני החגים.

כמו רוב שיעורי הזקנים שבהם השתתפתי, גם שיעורי הגמרא שהתנהלו בימות החול ב"יד הרמב"ם" לא התנהלו על פי הסדר שהיה מקובל בתימן – כלומר קריאת הגמרא בצוותא על ידי כל הציבור בנעימתה המיוחדת. את הגמרא והרש"י קרא מארי שמעון לבדו בנעימת הרב המסביר (ראה לקמן). כשהגענו למשנה כבר היו מוכנים לפנינו ספרי שישה סדרי משנה עם פירוש הרמב"ם (מהדורת הרב קאפח) שהיה מכין בעבורנו מבעוד מועד שלמה מלמד (מעלם). קראנו את המשנה כולנו יחד מתוך מהדורה זו ולאחר מכן חזר מארי שמעון על המשנה וקרא את פירוש הרמב"ם. לאחר מכן חזרנו לספר הגמרא ומשם קרא מארי שמעון את פירוש רש"י. באחת ההזדמנויות אמר לי מארי שמעון: "רש"י יפרש את המילים, אבל הרמב"ם יקרא את המשנה קראש". כלומר למשנה יש מעטפת לא ברורה, והרמב"ם מקלף אותה כמו שמקלפים קליפה.

שיעורי הזקנים ריתקו אותי מאז ומעולם. מלבד התורה שניתן ללמוד מהם, ניתן לספוג בשיעור הרבה אמונה, ביטחון, יראת שמים, מידות ומוסר. גם מקומם של חוויות, אנקדוטות ומעשיות מחיי היהודים בתימן לא חסרו בשיעור. אציין שלוש דוגמות קטנות:

א. פסחים ג ע"ב – הגמרא מספרת על ארמי אחד שהיה עולה לירושלים ואוכל פסחים, ואחר כך היה מספר לאנשים שהוא מצליח לאכול פסחים למרות האיסור "כל בן נכר לא יאכל בו" (שמות יב, מג). אמר לו רבי יהודה בן בתירא, האם הביאו לך מהאליה (האסורה באכילה)? אמר לו: לא. אמר לו רבי יהודה כשתלך לשם תדרוש מהאליה, וכך הוא עשה. וכששמעו את בקשתו ה"מוזרה" בדקו אחריו וגילו שהוא ארמי וכו'.

מארי שמעון ציין שעניין זה של שליח המעביר מסר בעוד הוא אינו יודע שהמסר שהוא מעביר משמש נגדו היה נהוג בתימן. כשילד הפריע בבית היו ההורים אומרים לילד שילך למארי ויאמר לו "אַרְבָּטוּ⁴¹ אֶלְרְסוּל", כלומר קְשְׁרוּ את השליח [=הילד] ועכבו אותו לאחר סיום הלימודים כעונש. הילד היה משנן כל הדרך את המילים שהתבקש לומר למארי, והוא אינו יודע מה משמעותן.⁴²

ב. מגילה ד ע"א – הגמרא עוסקת בערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון. מארי שמעון סיפר שהייתה קבלה בידי היהודים שפעם היו גרים היהודים בעיר העתיקה בְּרֵאשׁ שבפסגת הר נֶקֶם (ממזרח לצנעא),⁴³ וקבלה נוספת הייתה בידיהם שהאזור שם היה מוקף חומה מימות יהושע בן נון, וכשגרו שם היהודים היו קוראים את המגילה בחמישה עשר.⁴⁴ מארי שמעון סיפר שאף שבדור האחרון לא גרו שם יהודים, מכל מקום מארי סאלם

⁴¹ ויש אומרים בלשון יחיד "אורבטו אֶלְרְסוּל".

⁴² השווה לזה עמיאל רצבי, בית זכריה, רחובות תשנ"ז, עמ' 22. ויש לציין שבדומה לזה מצאנו כבר בשמואל ב יא, ד–טו: "ויכתב דוד ספר אל יואב וישלח ביד אוריה, ויכתב בספר לאמר הבו את אוריה אל מול פני המלחמה החזקה, ושבתם מאחריו ונָקָה ומת". על העונש של הישארות הילד לאחר סיום הלימודים, ראה למשל גרידי שמעון, חנוך הילדים בתימן, בתוך: ישראל ישעיהו ושמעון גרידי (עורכים), מתימן לציון, תל-אביב תרצ"ח, עמ' 157, 160.

⁴³ קבלה זו ידועה היא, וראה למשל הרב יוסף קאפח, הליכות תימן (לעיל, הערה 10), עמ' 43–44; הרב אבירן יצחק הלוי, איש ימיני, ב (לעיל, הערה 6), עמ' רנו, ובהערות שם.

⁴⁴ גם קבלה זו נזכרה בדברי הרב יוסף קאפח, שם.

אלגמאל הזקן⁴⁵ מבית אלאוסטא היה הולך כל שנה להר נקום לקרוא שם את המגילה בט"ו באדר.

ג. מגילה כח ע"א – הגמרא מספרת שתלמידיו של רבי זירא שאלוהו: "במה הארכת ימים". בין הדברים אמר להם רבי זירא: "לא קראתי לחברי בחינתו ואמרי לה בחניכתו". כלומר לא כיניתי את חברי בכינויים שונים.

בצנעא נהגו להדביק כינויים לשמות משפחה ולאנשים פרטיים – חלקם עם גנאי וחלקם ללא גנאי. בדרך כלל הכינויים נועדו כדי להבדיל בין המשפחות השונות והאנשים הקרואים בשמות זהים. חלק מהכינויים היו על שם מקום המוצא, המקצוע של ראש המשפחה, מעשה שהיה, תיאור האדם, תכונת אופי בולטת ועוד.⁴⁶ ברוב הכינויים האלה השתמשו לא רק המון העם, אלא גם תלמידי החכמים המובהקים. מצד אחד יש כינויים שכבר לא ברור היום מה משמעותם, ומצד שני יש כינויים שניתנו להם פרשנויות שונות.⁴⁷ כמו כן מטבע הדברים יש כינויים שבני המשפחה המכונים קיבלו בשלוות נפש ויש כינויים המכעיסים את צאצאיהם, ואין זה מענייני להיכנס לזה. גם אין כאן המקום להרחיב בעניין הכינויים שהדגים מארי שמעון וביארם בשיעור. אולם אציין כינוי אחד של בית עזירי ג'נדל והסבר אחד ששמעתי ממארי שמעון (לא אזכיר את שאר ההסברים).

בצנעא היו שלושה אחים: סאלם עזירי ג'נדל, יחיא עזירי מקצום והשלישי יוסף עדרט – כולם בני יחיא עזירי. לדברי מארי שמעון, היו זקנים כמו מארי עמרם קרח ואברהם יצחק (הנזכר לעיל) שלא יכלו לאכול בשר בקר. לבקשתם היה סאלם עזירי טורח במיוחד ושוחט להם "קוֹזִי" (=גדי שבשרו רך). אולם זאת יש לדעת, כששוחטים פרה יש הרבה לקוחות שכל אחד לוקח כמות מסוימת והבשר מתחלק בין כולם. לעומת זאת כשהיה סאלם עזירי שוחט את ה"קוֹזִי", היו קונים מעטים, כל אחד קנה ממנו רק כמות קטנה של בשר, וסאלם עזירי היה "נתקע" עם שאר הבשר. על זה היה אומר סאלם: "קִד ג'נדל...". כלומר סאלם יצר מילה שאינה קיימת בערבית התימנית ואין לה שום משמעות. באמצעות מילה זו הוא תיאר את המצוקה שאליה נקלע, כלומר "המצב תקוע", ומאז דבק בו הכינוי "ג'נדל".⁴⁸

⁴⁵ היה חכם באשי, ונקרא "הזקן" כדי להבדילו מבנו סאלם אלגמאל (כמש"כ לעיל). פרטים עליו כתב נכדו, חיים גמליאל, פרקי חיים, רמת-גן תשנ"ח, עמ' 27–29.

⁴⁶ כאן המקום לציין שידידי ד"ר מנשה ענוי אסף וחקר במשך שנים רבות את הכינויים השונים שהיו בשימוש בצנעא, גם מתוך הספרות הכתובה וגם מתוך שיחות רבות עם זקני צנעא וזקנותיה, ובע"ה יפרסם את פרי מחקרו במאמר מיוחד.

⁴⁷ השווה לזה מה שכתבתי בחוברת זיכרון להולכים על מארי חיים צאלח (לעיל, הערה 2), עמ' 27, בעניין הכינוי "בתולה" למארי חיים חבארה.

⁴⁸ אולם מצד שני יש שאומרים כי כינוי זה הודבק לסאלם ג'נדל משום שהיה קפדן. לפי זה נראה להסביר שמה שהיה אומר "קִד ג'נדל..." , כוונתו הייתה לומר כך: אתם אומרים שאני קפדן ומכנים אותי ג'נדל, הנה תראו איך מרוב "קפדנותי" נשאיתי תקוע עם הבשר ששחטתי לזקנים...

אגב יש לציין מה ששמעתי מהרב יוסף עראקי הכהן ששמע מאהרן דרין, שכשלמדו אצל המארי את השביעי של פרשת חיי שרה (מקרא ותרגום) העוסק בשמות בני ישמעאל, הגיעו לפסוק "ומשמע ודומה ומשא" (בראשית כה, יד). המארי הוצרך לצאת רגע, וכל הילדים חמדו להם לצון ואמרו במקלה: "ומשמע ודומה ומשא, ועודרט וג'נדל ומקצום..."

את שיעור הגמרא היינו מסיימים באמירת עזרי מעם ה' וכו' מודה אני לפניך וכו'. ולאחר מכן נשארו כל הלומדים לקרוא בצוותא עוד ארבעה מזמורי תהלים שתיקנו לומר רבני בית הכנסת: שיר מזמור לאסף,⁴⁹ תפילה לדוד הטה,⁵⁰ למנצח מזמור לדוד חלצני,⁵¹ למנצח מזמור לדוד יענך,⁵² וסיימנו באמירת מי יתן מציון וכו' כנהוג.⁵³ כך למדנו מדי יום ביומו עד שהתבטלו השיעורים עם פטירת חלק מהמשתתפים והיחלשותו של מגיד השיעור מארי שמעון.

וזאת יש לדעת שנעימת הציבור הקוראים את הגמרא היא נעימה אטית ויפה, אך היא סוחטת כוחות רבים מהקוראים. מסיבה זו רבים מחכמי תימן אינם לומדים לפי הסדר הנהוג בתימן, וכן אמרו לי מארי שמעון דהבאני, מארי עזרי צאלח והרב פנחס קורח. את הלימוד במתכונת תימן שמרו לזמנים מיוחדים כגון לשבתות או לחול המועד. סיבה זו נתאמתה אצלי כשיום אחד ביקשתי ממארי שמעון לקרוא לי את הקטע שלמדנו באותו היום בנעימת הציבור. מארי שמעון הרים את קולו וקרא בקול רם כפי שהתבקש, אך לאחר כמה שניות התנשם והתנשף ואמר לי שהקריאה מעייפת אותו.

לפני מנחה למדנו מדרש הגדול וביום חמישי מדרש רבה. פעם אחת לאחר הלימוד אמר לי מארי שמעון: "המדרש הוא טעים כמו סוכר, אבל הגמרא צריכה הרבה עבודה...". בין מנחה לערבית קראנו כל יום שְׁנֵי מזמורי תהילים על הסדר (במקום שני המזמורים הקבועים מזמור לדוד וכו' משכיל לדוד וכו'), וכל כמה חודשים התחלנו סבב חדש. לאחר ערבית למדנו משנה תורה להרמב"ם. כמובן שכל השיעורים הללו הוקלטו והונצחו.

עיקר לימודי הפרטיים עם מארי שמעון היו לאחר שיעור הזקנים. היינו נשארים לבדנו בבית הכנסת ואז למדנו יחד את כל ספר "מנורת המאור" מתחילתו ועד סופו, חלקים נכבדים ממדרש תנחומא, ממדרש איכה ומשאר מדרש רבה על המגילות ועוד. מלבד זאת ביררתי אתו מסורות קריאה רבות בספרי המקרא ובתרגומיו.

תם ולא נשלם

לעת עתה ציינתי רק את המעשים והפרטים שהיו זמינים לי כרגע ברשימותיי ובהקלטותיי. למעשה יש בידי עוד חומר רב מאוד על העיר צנעא בכלל (על מנהגיה, על תושביה ורבניה, על בתי הכנסת שלה ועל המחלוקות שידעה) ועל חייו של מארי שמעון בפרט. אולם שמיעת מאות ההקלטות וריכוז החומר הסיפורי וההיסטורי דורשים זמן רב, ועוד חזון למועד.

⁴⁹ תהלים פג.

⁵⁰ תהלים פו.

⁵¹ תהלים קמ.

⁵² תהלים כ.

⁵³ כדי להקל משלמה מלמד (מעלם) שלא יטרח להביא ספרי תהילים, הדפסתי להם את המזמורים על דף, ומדף זה קראנו מדי יום ביומו.